

AR ATĖJO LAIKAS TEISĖJUI KEISTIS?

(pranešimo tezės)

Profesoriaus dr. (HP) Stasio Vėlyvio akademiniai skaitymai 2026 m.

Dr. Egidija Tamošiūnienė

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėja, Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Privatinės teisės katedros partnerystės profesorė

Geriausiai teismų paskirtį ir veiklos tobulinimo kryptį apibrėžia misija ir vizija. Lietuvos teismų vizijoje 2023-2033 m. įtvirtinta Lietuvos teismų misija: ginti žmogaus teises ir vykdyti teisingumą atvirai, atsakingai, profesionaliai ir sąžiningai, bei vizija: patikimas, išmintingas, efektyvus ir autoritetingas teismas – stiprios teisinės valstybės garantas.

I. Patikimas ir išmintingas teismas: kaip pasiekti?

- ✓ *Ilgalaikė teisėjų korpuso formavimo strategija.* Strategija turėtų būti nukreipta į ilgalaikius sprendimus: pavyzdžiui, artimiausiu metu išeis apie 100 teisėjų. Ar turime tiek naujų pretendentų? Klausimas ir kiek jų reikia?
- ✓ *Keliai ir klystkeliai teisėjų atrankos procese: ar pretendentų egzaminas laiduoja sėkmę? Ar pakankamas teisėjų bendruomenės vaidmuo teisėjų korpuso formavimo procese?* Egzaminas nėra ir neturi būti lengvas, tačiau yra vietos proceso šioje srityje tobulinimui: pvz., atsisakyti teorinės dalies testo, keičiant teorinių ir praktinių klausimų sąsaja paremtomis užduotimis. Galima ir užduotis proceso valdymo įgūdžiams pademonstruoti. Turi būti siekiama pritraukti ir teisės mokslininkus, kitaip kyla grėsmė profesijos rutinizacijai.
- ✓ *Atrankos procese vis dar lieka pilkųjų zonų, pernelyg nereikšmingas pačios sistemos vaidmuo. Neįsisamoninta/neprisiimta atsakomybė, nenoras mokytis iš svetimų klaidų: ESTT, EŽTT jurisprudencija.*
- ✓ *Patirtis: kaip užtikrinti jos įvairiapusiškumą?* Ilgalaikė strategija turėtų apimti ir tikslą pritraukti kuo įvairiapusiškesnę patirtį turinčius teisininkus. Vien buvimas teisėjo padėjėju sėkmės teisėjo veikloje negarantuoja. Priešingai, gali kilti grėsmė „teisinių papročių“ plėtrai, veiklos modelio „mes taip nedarome“ įsigalėjimui. Teisėjų mokyklos idėja? Lietuvoje – abejotina dėl poreikio (siejant su gyventojų ir teisėjų skaičiumi). Viena iš galimų kryptų: grįžimas prie bendro egzamino idėjos, kartu perimant kitų valstybių patirtį pasirengimo šiam egzaminui srityje: praktika atliekama įvairiose srityse (teismai, prokuratūra, notariatas, valstybės institucijos). Šioje srityje būtinas ir valstybės požiūrio virsmas: supratimas dėl potencialios naudos, finansavimas. Sunkioji dalis – advokatūros įtikinimas/pritraukimas. Įvairiapusė patirtis formuoja platesnį požiūrį į teismuose nagrinėjamus ginčus.
- ✓ *Profesionalumas: kaip įgyti ir išlaikyti?* Formuojant profesionalų teisėjų korpusą atsakomybe turėtų dalytis pagrindiniai šio proceso „žaidėjai“: pats pretendentas (asmenybės bruožai), universitetas, teisinė bendruomenė (ne tik teismai). Universitetuose turėtų būti užtikrintas teorijos ir praktikos balansas, svarbiausia: etiško kritinio mąstymo skatinimas, neužmirštant ir savikritikos.

II. Teismo proceso valdymas kaip efektyvaus teismo garantas

Išoriniai ir vidiniai veiksniai (jų tarpusavio sąsąja)

✓ *Efektyvaus teismo proceso prielaidos*

Efektyviam teismo procesui būtinos prielaidos: įstatymas ir tinkamas jo taikymas. Apsiribokime civiliniu procesu. CPK skaičiuoja 23 metus, pagrindinės procesinės problemos turėtų būti išspręstos, bet yra kluptelėjimų teisėjų tarpe suvokiant kai kurias socialinio civilinio proceso modelio idėjas (apie tai vėliau). Teismų administravimo funkcijos tai pat gali prisidėti prie proceso efektyvumo: gebėjimas atpažinti proceso trikdžius, bylos sudėtingumo identifikavimas, priemonės tokios bylos skyrimui nagrinėti, nagrinėjimo modelio pasirinkimas – teismo posėdžių planavimas.

✓ *Turimi/tobulinami proceso valdymo įgūdžiai*

Kaip teisėjas gali prisidėti prie teismo proceso efektyvumo? Pirmiausia jį valdydamas procesinėmis priemonėmis, tinkamai įgyvendindamas išaiškinimo pareigą, planuodamas ir prognozuodamas procesinius įvykius. Šių įgūdžių susiformavimui būtinos teorinės žinios (mūsų niekas nemokė būti teisėjais, tačiau dabar jau taikomi įvairūs metodai – proceso inscenizacijos), praktinė patirtis. Neabejotina mokymų šioje srityje nauda tiek pradedantiesiems, tiek pažengusiems. Psichologinis pasirengimas ir atsparumo didinimas.

✓ *Teismo išaiškinimo pareiga ir jos įgyvendinimas*

Netapatinkim jos tik su tinkamu įrodinėjimo naštos paskirstymu. Jos turinys gerokai platesnis: teisėjas privalo turėti aiškų bylos ribų vaizdinį pagal ieškovo suformuluotą ieškinio faktinį pagrindą. Atsižvelgdamas į šalių ginčo pobūdį, byloje taikytinų teisės normų turinį, būtent teismas turi patikslinti įrodinėjimo dalyką ir nurodyti šalims, kurias aplinkybės byloje būtina nustatyti, pareikalauti iš jų įrodymų/pasiūlyti juos teikti, derindamas šalių teisinės pozicijas išspręsti procesinę bylose dalyvaujančių asmenų padėtį. Turi būti išvengta siurprizinių sprendimų situacijos (tai detalizuos dr. Ž. Terebeiza).

✓ *Bylų paskirstymo ir krūvio tolygumo problematika*

Teismų ir teisėjų tarpe trūksta suvokimo, kad teismus pasiekiančios bylos yra mūsų visų. Dėl to ir „žaidžiama“ teismingumo institutu, užmirštant pagrindinę teismingumo instituto taisyklę: jis skirtas teisei kreiptis į teismą įgyvendinti racionaliausiu būdu, o ne individualaus teisėjo subjektyviai suvokiamo jo darbo krūvio problemai spręsti. Bylose dalyvaujantys asmenys neturi būti įvelti į tokio pobūdžio problemų sprendimą. Teismuose nėra „svetimų“ bylų. Psichologinį nesaugumą teismuose kuria ir krūvio tolygumo problema. Tačiau ir čia trūksta bendruomeniškumo ją sprendžiant. Vis dar esame linkę į statistinius skaičiavimus šioje srityje, nors galėtumėm susitelkti į vidinių procesų/resursų/jų paskirstymo peržiūrą, į šią peržiūrą ateidami su mintimi, kad turėtumėm dirbti bendrai, nevertindami bylų šabloniniais skaičiais ir pan.

- ✓ *Sprendimų rengimo standartai.* Tai taip pat viena iš prielaidų kokybiškam teismo sprendimui atsirasti. VU TF mokslininkų parengta studija, TT patvirtinti standartai. Jie turėtų atlikti pagalbinį vaidmenį teisėjui rengiant sprendimą, maksimaliai gali būti išnaudoti siekiant įvykdyti formos ir struktūros reikalavimus. Šioje srityje galima būtų pasitelkti ir DI siūlomus sprendimus, ypač supaprastintame procese. Bet kaip su turiniu? Pagrindinis vaidmuo šioje srityje tenka individualiam teisėjui/teisėjų kolegijai.
- ✓ *Teismo sprendimų motyvavimas.* Įtikinamumo, aiškumo ir suprantamumo reikalavimai. Kam kalbame? Balansavimas tarp teisėjo intuicijos/turimos patirties ir taikomos teisės. Atvirumas visuomenei. Sprendimų komentavimas: skirtingos kryptys (sprendimą priėmęs ar kitas teisėjas). Yra ir teigiamų, ir neigiamų pasirinkimo aspektų. Tačiau tai neturėtų tapti vienpusiu keliu teisingumui pasiekti žmones, būtinas jų supratimas (teisinio švietimo svarba). Ar nepiktnaudžiajame teismų praktika? Ja turi būti remiamasi tiek, kiek reikalinga – turi būti aiškus ryšys tarp nurodomos praktikos ir byloje nagrinėjamos situacijos. Teismo sprendimo nuoseklumas, jo motyvų pakankamumas. Poreikis išvengti prieštaringumo. Apeliacinių teismų sprendimų motyvavimo ypatumai: kur ir kada pritarti I instancijos teismų sprendimų motyvams.

III. Procesiniai klustkeliai

Net menkiausias paslydimas šioje srityje griaua pasitikėjimą ir profesionalaus teismo įvaizdį.

- ✓ *Teismingumo klausimų sprendimas.* Pernelyg dažnai šis institutas panaudojamas bylai atsikratyti.
- ✓ *Procesinių dokumentų įteikimas.* Šioje srityje labiausiai padėtų „įšokimas į šalies batus“, supratimas kokios pareigos tenka teismui šioje srityje, balansuojami ieškovo ir atsakovo interesai.
- ✓ *Bylinėjimosi išlaidų atlyginimas.* Pernelyg svarbi materialine prasme sritis, kad būtų užmiršta. Byloje dalyvaujančio asmens pasirinkimas veikti per advokatą turi būti gerbiamas, turėtumėm vengti perdėtos kontrolės – šalies reikalas atsiskaityti su atstovu, tačiau tai neatleidžia nuo pareigos kontroliuoti galimo išlaidavimo pasekmes – neperkelti šių išlaidų pralaimėjusiai šaliai, nekurti situacijų naujoms byloms.
- ✓ *Supaprastintas procesas.* Ne iki galo suvokti procesiniai ypatumai. Pernelyg didelis dėmesys proceso operatyvumui. Pernelyg dažnai pasikartojantys atsisakymai priimti teismo įsakymą: įrodymų reikia/nereikia viražai.
- ✓ *Motyvavimas.* E. Kūris: „Kad teismo sprendimas nebūtų fiat (lot. *Tebūnie*), arba *amen* (hebrajiškai), jis turi būti deramai argumentuotas. Daugelio šalių, taip pat ir Lietuvos, teismų jurisprudencijoje įtvirtinta teismo pareiga nuodugniai ir aiškiai išdėstyti sprendimų motyvus“. Pasikartojančios klaidos. Sukeliamos teisinės pasekmės – procesų kartojimas.

IV. Kiti pavojai

- ✓ *Įstatymų keitimas teisėjų aiškinimu* - „teismai gali *ad hoc* užpildyti teisinio reguliavimo spragas, esant objektyviai būtinybei pakeisti esamą praktiką. Bet tai

nerieškia, kad teisėjas gali sureguliuoti ar geriau sureguliuoti tai, kas, jo manymu, sureguliuota blogai. Čia turėtų vyrauti vadinamasis *teisėjų susivaržymas – judicial self restraint*, dar kartais vadinamas teisėjų kuklumu – *judicial modesty* (labai gražus žodis)“. Pgl. E. Kūrj. Apie tai plačiau kalbės V. Zelianka.

✓ „*Naujasis*“ *neutralumas: tyla ir pasyvumas – norma, pavojingas noras patikti*;
Teisėjai gali ir turi būti matomi profesionalumu, dalyvauti visuomenės gyvenime, reikšti kritiką/nesutikimą sprendimams, prieštaraujantiems teisės viršenybės principui. Išmokime lenkų ir kt. pamokas;

✓ *Politinio lauko metami šešėliai*; Klano naratyvo proginis gaivinimas; kaltinimai šališkumu ir pan.

✓ *DI teismo procese: atmetimas v. mėgavimasis*. Neneigti. Žengti žingsnį oficialaus pripažinimo link: TT rekomendacijos saugiam ir atsakingam naudojimui.

V. Kas kuria autoritetinę teisimą?

Teismas yra visavertė valstybės valdžia. Buvimas visaverte reiškia, kad teismas yra ne menkesnė valdžia nei įstatymų leidžiamoji arba vykdomoji. Čia svarbiausiu laikytinas asmens teisėtas lūkestis sulaukti teisingo ir nuspėjamo sprendimo.

- *Skaidrūs sprendimai skyrimo ir karjeros procedūroje*; Teisingumo vykdytojai patys turi būti parenkami paisant skaidrumo imperatyvo.
- *Teisingumas – spėjantis reaguoti*; Ne tik proceso operatyvumo prasme, bet ir jautrumu socialinės aplinkos pokyčiams. Metamorfozės keičiantis teisės krieptis į teisimą sampratai (prof. Toma Birmontienė), Profesorius S. Vėlyvis tam apibūdinti turėjo aštresnių žodžių. Vienų funkcijų atsisakom, kitas prisiimam?
- *Profesionalumas ir matomos pastangos jį išlaikyti*;
- *Tinkamo teismo proceso būtinybė* – įsisamoninta atsakomybė; Jaučiamas procedūrinis teisingumas, priimtų sprendimų aiškumas, motyvų paaiškinimas, praktikos nuspėjamumas. Sąvoka talpi, apima ne tik teisėjų, bet ir kitų teismo darbuotojų veiksmus, „abejingumą“ problemai“, „susireikšminimą“.
- *Atvirumas kritikai ir savikritikai: ribos?* Kritika ir galima, ir laukiama, neleistini asmeniniai puolimai, asmeniniais interesais grindžiama priimto sprendimo kritika; neįsivaizduokim, kad turim atsikirsti į kiekvieną „šleivą“ mintį, plaukiojančią interneto platybėse. Vaistai nuo nesavikritiškumo? Gali padėti „tikrovės“ atspindžiai, jei juos priimsime vėlgi kritiškai. Itin svarbus vaidmuo šioje srityje tenka universitetams, mokslininkams ir visai teisininkų bendruomenei, konstruktyviai reiškiančiai kritiką. Tai verčia, jei ne keistis, tai bent suklusti.